

مسلمانان دارو و درمان

کلیدواژه‌ها: پزشکی در اسلام، داروشناسی در اسلام، کتاب‌های مسلمانان.

پیش از اسلام

تاریخ داروسازی را می‌توان به درازای عمر آدمی دانست. قدیم‌ترین کتابی که امروزه دربارهٔ داروسازی در دسترس است، کتاب «پن تسائو»^۱ اثر «شن‌نونگ»^۲ بنیان‌گذار گیاهان دارویی چین است که در حدود ۲۷۰۰ سال پیش از میلاد نوشته است. قدیم‌ترین نسخه‌ای که اکنون از این کتاب موجود است، در حدود سال ۵۰۰ پیش از میلاد رونویسی شده و شامل توصیف حدود ۳۶۵ گیاه است.

در «وداها» کتاب‌های مقدس هندوها که در حدود هزارهٔ دوم پیش از میلاد نوشته شده‌اند، آمده است که بیماری به علت خشم ایزدان است و هندوها برای درمان بیماری‌های خود بیشتر از طلسم استفاده می‌کردند و طلسم را مقدم بر دارو می‌دانستند.

علاوه بر چینی‌ها، هندی‌ها و مصری‌ها، یونانیان را نیز می‌توان از پیشگامان داروسازی دانست. «دیوسکوریدس» یونانی یکی از نخستین کسانی است که نوشته‌های او دربارهٔ خواص دارویی گیاهان، روغن‌ها و مرهم‌ها موجود است. این نوشته‌ها در کتابی تحت عنوان «ماتریامدیکا» گنجانده شده‌اند. «جالینوس» را نیز یکی از بزرگ‌ترین داروشناسان یونان باستان می‌شناسند. او شانزده کتاب در زمینهٔ پزشکی نوشته است.

آن‌طور که اسطوره‌ها حکایت می‌کنند، در ایران باستان داروسازی را «جمشید» یکی از پادشاهان سلسلهٔ پیشدادیان رواج داده است. در اوستا نیز به سه نوع پزشک اشاره شده است: جراح که با کارد بهبود می‌بخشد و با آهن سروکار دارد، طبیب که با گیاهان درمان می‌کند و کاهن که با کلام ایزدی شفا می‌بخشد.

در دورهٔ ساسانیان داروسازی در ایران تکامل و گسترش فراوان یافت. چون در این زمان دانشگاه گندی‌شاپور که بزرگ‌ترین و مهم‌ترین دانشگاه زمان خود بود، پایه‌گذاری شد. از جملهٔ علمی که در این دانشگاه ترویج و تدریس می‌شد، کیمیا، زیست‌شناسی و پزشکی بودند. برزویهٔ طبیب و شش نسل از پزشکان خاندان بُختیشوع از این دانشگاه برخاستند. ماسویه، اولین داروساز مشهور بیمارستان گندی‌شاپور بود.

اعراب پیش از اسلام نیز در داروسازی رسومی داشتند که هنوز هم بخش بزرگی از آن در میان اعراب بیابان‌نشین رواج دارد. یکی از

قدیم‌ترین و مشهورترین پزشکان عرب پیش از اسلام «لقمان حکیم» پزشک و فیلسوف عرب بود. «حارث بن کَلْدَه بن عمرو بن عِلاج ثقفی» پزشک عرب که معاصر پیامبر اسلام (ص) بود کتاب «محوارة فی الطب» را نوشته، از پزشکان عرب پیش از اسلام بود که علم پزشکی را در دانشگاه گندی‌شاپور آموخته بود.

دارو در اسلام

پس از ظهور اسلام و گسترش سرزمین‌های اسلامی علم پزشکی و داروسازی نیز در این سرزمین توسعه یافت. مسلمانان به جمع‌آوری گیاهان دارویی از اقلیم‌ها و محیط‌های مختلف سرزمین پهناور خود پرداختند و با تبادل اطلاعات پزشکی و دارویی بین مردم گوناگون این سرزمین به گسترش داروسازی پرداختند و آن را پیشرفت دادند. در پی آن داروشناسی و داروسازی علمی رو به پیشرفت گذاشت و حاکمان سرزمین‌های اسلامی نیز با مشاهدهٔ این موفقیت‌ها شروع به حمایت از صاحب نظران این رشته کردند.

از حنین ابن اسحاق تا ابوریحان بیرونی

«حنین ابن اسحاق»، «حبیب بن اعسم» و «ابن بطریق» از جمله مترجمان کتاب‌های داروسازی بودند که از میان اینان خاندان «حنین» نقش بسیار برجسته‌ای داشت.

«شاپور (سابور) بن سهل» (درگذشته به سال ۲۵۵ هجری) مترجم ایرانی، کتاب معروف «إِدْالِ الْأَدْوِيَةِ الْمُفْرَدَةِ وَالْمُرَكَّبَةِ» را که شامل دانش پزشکی و شناخت داروها تا آن زمان بود از زبان سریانی به عربی ترجمه کرد. او از پزشکان مشهور مسیحی مذهب بیمارستان گندی‌شاپور بود که مدتی ریاست این دانشگاه را نیز به‌عهده داشت. شاپور بن سهل جز این اثر تألیفاتی دیگری نیز در داروسازی دارد. از جملهٔ آن‌ها کتاب «الأقربادین کبیر» است که در ۱۷ باب تدوین شده است.

اگر چه «علی بن ربن طبری» نخستین کتاب جامع پزشکی را تحت عنوان «فردوس الحکمه» در سدهٔ سوم هجری نوشت، اما در همین زمان یکی از مشهورترین کتاب‌های پزشکی را محمد بن زکریای رازی (متولد ۲۵۱ هجری) به رشتهٔ تحریر درآورد. عنوان این

کتاب «حاوی الکبیر» است. او در این کتاب ۸۲۹ نوع دارو و خواص آن‌ها را به صورت الفبایی فهرست کرده است. «لمنصوری» کتاب دیگر رازی مشتمل بر ده کتاب کوچک‌تر است.

«ابوعقوب اسحاق بن سلیمان اسرائیلی» (در گذشته به سال ۳۲۰ هجری) کتاب‌های بسیاری در زمینه پزشکی نوشته است؛ از جمله «کتاب الخمیات»، «کتاب البول» و «کتاب الادویه المفردة و الاغذیه».

یکی از نخستین مراجع پزشکی مسلمانان در سده چهارم هجری به رشته تحریر کشیده شد. در این زمان دانشمندی به نام «ابن سمجون» با جمع‌آوری اطلاعات گیاهان دارویی و پزشکی مردم زمان خود که سینه به سینه از پدران خویش دریافت کرده بودند، کتابی جامع تحت عنوان «الجامع لاقوال القدماء و المتحدثین من الاطباء و المتفلسفین» تألیف کرد.

«ابوالحسن علی بن عباس مجوسی» مشهور به «هوازی» (در گذشته به سال ۳۸۴ هجری) که ایرانی و متولد اهواز بود دایرةالمعارفی طبی نوشت تحت عنوان «الملکی» یا «کامل الصناعة الطیبة» که شامل بیست مقاله بود؛ ده مقاله در طب عملی و ده مقاله در طب نظری. در مقاله دوازدهم که شامل ۶۵ باب است از خواص داروهای گیاهی، معدنی و جانوری نوشته است.

«ابوسهل عیسی بن یحیی مسیحی جرجانی» (در گذشته به سال ۳۹۰ هجری) که یکی از استادان ابن سینا در طب بوده است و چنین تصور می‌رود که او اندیشه نگارش کتاب قانون را در ذهن ابن سینا پدید آورده بود، کتاب مشهور «المائة فی الصناعة الطیبة» را که کتابی جامع درباره پزشکی است نوشت.

ابوریحان و الصیدنه

در قرن پنجم هجری «ابوریحان بیرونی» یکی از ارزشمندترین کتاب‌های داروشناسی را تحت عنوان «الصیدنه» به رشته تحریر درآورد. او در این کتاب به طور مفصل داروها را شرح داد و نقش داروشناسی و عملکرد و وظایف داروسازان را نیز در آن توصیف کرد. کتاب «الصیدنه» که در اصل به زبان عربی نوشته شده، در واقع فرهنگی الفبایی از داروهای گوناگون، همراه با نام هر دارو به زبان‌های مختلف (عربی، یونانی، سریانی، هندی و برخی از زبان‌های آسیای مرکزی و جنوبی) است. در این کتاب برای هر یک از داروها توضیحاتی درباره نام عربی، صورت‌های گوناگون و مترادف‌های آن‌ها و

نمونه‌هایی از اشعار عربی محتوی نام داروها آمده و نیز شکل، بو و دیگر ویژگی‌های داروها و نیز خاستگاه داروها، انواع تقلب‌هایی که ممکن است داروسازان در داروهای

مختلف مرتکب شوند و نیز داروهای مشابه نوشته شده است. کتاب «الصیدنه» در واقع آخرین اثر «ابوریحان بیرونی» است و به صورت دست‌نوشته اصلاح نشده‌ای به زبان عربی به ما رسیده است. این اثر گران‌بهارترین منبع در تاریخ داروشناسی سده‌های میانه خاور زمین است و در آن بیش از هزار داروی گیاهی، جانوری

و معدنی توصیف شده است که بسیاری از آن‌ها نتیجه اقامت «ابوریحان» در سرزمین‌های گوناگون و مشاهدات خود او بوده است. «بیرونی» در این اثر به نام‌های منابع دارویی در زبان‌ها و گویش‌های گوناگون اهمیت زیادی داده است، زیرا نام‌های داروها به زبان‌های دیگر آشفتگی‌های زیادی را در کار داروسازان ناهم‌زمان پدید می‌آورد. «بیرونی» با درک اهمیت این مسئله، حدود ۴۵۰۰ نام گیاه، جانور، ماده معدنی و فرآورده‌های آن‌ها را به زبان‌های عربی، یونانی، سریانی، هندی، فارسی، خوارزمی، سغدی، ترکی گردآوری کرده و توضیح داده و بدین ترتیب گام جدیدی در راه تنظیم و ترتیب اصطلاحات دارویی زمان خود برداشته است. این نام‌های مترادف برای پژوهشگران امروزی نیز اهمیت بسیار دارند. «بیرونی» برای نوشتن «الصیدنه» علاوه بر مشاهده‌های شخصی از آثار شمار بسیاری از نویسندگان و دانشمندان سرزمین‌های گوناگون شرق و غرب استفاده کرده است. شمار مؤلفان مرجع که در «الصیدنه» از آن‌ها نام برده شده است به ۲۵۰ می‌رسد که در میان آن‌ها طبیعی‌دانان، فیلسوفان، مورخان، جغرافی‌دانان، زبان‌شناسان، شاعران و جهانگردان در کنار پزشکان دیده می‌شوند.

قدیمی‌ترین کتاب داروسازی به زبان فارسی

«الابنیه عن حقایق الادویه» قدیم‌ترین کتاب درباره گیاهان دارویی و اثر آن‌ها به زبان و خط فارسی است. «ابومنصور موفق الدین

سولفید سرب و مس، کادمیوم، مارکاسیت، آرسنیک زرد و آهک و نیز انواعی زاج و نمک را معرفی کرده است.

ابن جُلجل و ابن الوفد

«بوداود سلیمان بن حسان بن جُلجل» (درگذشته به سال ۴۰۰ هجری) در سال ۳۷۲ هجری تفسیری بر کتاب نهصد ساله «بنیاد پزشکی» تألیف «دیوسقوریدس» نوشت، این کتاب را به عربی ترجمه کرد و مواد جدید زیادی مانند تمر هندی، کافور، چوب صندل و هل به آن افزود. او هم چنین تعداد زیادی گیاه و خواص دارویی آن‌ها را برای درمان بیماری‌های مختلف شناسایی کرد. علاوه بر او «ابوالمطرف عبدالرحمان بن محمد بن عبدالکریم بن یحیی بن الوافد لخمی» کتابی با عنوان «الادویة المفردة» بر اساس عقاید «دیوسقوریدس» و «جالینوس» نوشته است.

از ابن زهر تا غافقی

«ابن زهر» (درگذشته به سال ۴۸۴ هجری) از بزرگ‌ترین پزشکان طب بالینی به‌شمار می‌رود. وی با این که پیرو نظریه جالینوس بود، اما تمایل شدیدی به تجربه داشت که همین او را ممتاز می‌ساخت. او از راه مشاهده و آزمایش به اندیشه‌های بدیع بسیاری دست یافت. همچنین وی را نخستین معرف انگل مولد جرب معرفی

علی هروی» این کتاب را در سده چهار و پنجم هجری قمری نوشته است. یک نسخه از کتاب «الابنیه عن حقایق الادویه» به خط اسدی توسی شاعر، نویسنده، لغت‌شناس و سراینده مثنوی گرشاسب نامه موجود است که در سال ۴۴۷ آن را رونویسی کرده است. «ابومنصور هروی» در این کتاب ۵۸۴ ماده دارویی را نام برده و خواص آن‌ها را بیان کرده است. این کتاب نخستین کتاب گیاه‌داروشناسی و پزشکی است که به‌طور کامل به دست ما رسیده است و نشر علمی آن فارسی دری است. «ابومنصور» با تألیف کتاب «الابنیه عن حقایق الادویه» زمینه جدیدی ایجاد کرد. او در این کتاب آرسنیک اکسید و سیلیسیک اسید را معرفی کرده است. یکی از موارد مصرف این مواد امروزه به‌صورت قرص برای حفاظت از غشا و جلوگیری از ورم معده است. او بین سدیم کربنات و پتاسیم کربنات تمایز دقیق قائل بود، نسبت به سمی بودن ترکیبات مس، به‌ویژه سولفات مس و نیز ترکیبات سرب هشدار داده است. او مطالبی نیز درباره تقطیر آب دریا برای به‌دست آوردن آب آشامیدنی نوشته است.

زهرای

از «ابوالقاسم خلف بن عباس زهرای» (درگذشته به سال ۴۰۴ هجری) بزرگ‌ترین جراح عرب، دایرةالمعارفی در سی فصل با عنوان «التصریف لمن عجز عن التألیف» بر جای مانده است. در این

کتاب سه بخش بخش پزشکی، داروشناسی و بخش جراحی وجود دارد. «زهرای» در تهیه دارو از طرق مخلوط و تقطیر پیشرو بود و لذا توانست ترکیبات جدیدی از داروها را ابداع کند. او نخستین جراحی بود که با زه روده زخم‌های جراحی‌ها را بخیه می‌زد. زهرای از این نیز گام فراتر گذاشت و داروها را در قطعاتی از روده می‌ریخت تا برای بلعیده

صفحه‌ای از کتاب التصریف زهرای

شدن مناسب باشند. بدین ترتیب او مخترع کیسول‌های دارویی نیز بود.

کتاب «التصریف» الزهرای به زبان لاتینی ترجمه شد. در این کتاب به خواننده گفته شده است که چگونه نخست داروهای ساده بسازند و سپس با آن‌ها داروهای ترکیبی ایجاد کنند. او همچنین روش‌هایی برای تهیه مواد مانند سرب مونواکسید، سرب سفید،

کرده و ستوده‌اند؛ گرچه اشاره کرده‌اند که در این مورد احمد طبری پزشک مسلمان بر وی مقدم بوده است با عقایدی که به دست آورده بود تغییراتی در درمان برخی بیماری‌ها پیشنهاد کرد. او معتقد بود که طبیعت در همه اعمال و افعال آدمی تأثیرگذار است و بنابراین می‌توان بدون دارو نیز به درمان پرداخت. از «ابن زهر» سه اثر بر جای مانده است: کتاب «الاقتصاد فی اصلاح الانفس و الاجساد»، کتاب «التیسیر فی المداوات والتدبیر» و مهم‌ترین اثر او کتاب «الاغذیه».

«ابی صلت اندلسی» (درگذشته به سال ۵۲۹ هجری) در طب، نجوم و ریاضیات رساله‌ها و تألیفات متعددی دارد. عنوان یکی از این رساله‌ها «الادویه المفردة» است که درباره داروهای ساده نوشته شده است.

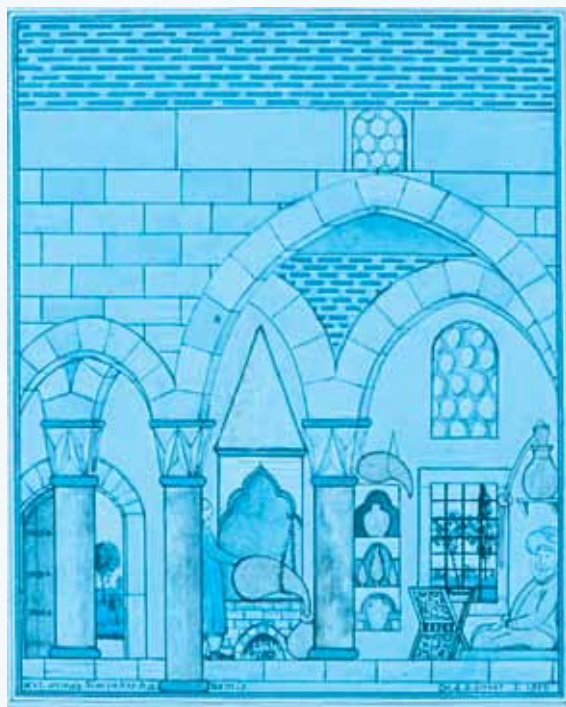
«اسماعیل بن حسن جرجانی» (درگذشته به سال ۵۳۱ هجری) بعد از ابن سینا نخستین کسی است که در آثار خود همه مباحث

آن به کاربست فن کوشش و خطا باور داشت و برای آزمون تأثیر گیاهان دارویی از روش‌های تجربی و تحقیقات علمی استفاده می‌کرد. کاربست این روش‌ها موجب ترک باورهای خرافی در مورد گیاهان دارویی شد.

«ابوجعفر احمد بن محمد غافقی» (درگذشته به سال ۵۶۱ هجری) یکی از بهترین کتاب‌های مرجع تحت عنوان «المفردات الطبیة» را نوشته است. این کتاب که به طرز استثنایی دقیق است، در سال ۱۹۳۲ میلادی در مصر باز نشر یافت.

ابن بیطار

«ابومحمد عبدالله بن احمد بن بیطار» (درگذشته به سال ۶۴۶ هجری) را بزرگ‌ترین گیاه‌شناس و داروشناس اسلامی دانسته‌اند. او شاگرد «ابن مفرج» معروف به «نباتی» بوده است. مهم‌ترین

تصویر یک آزمایشگاه متعلق به مسلمانان در سده ششم هجری

یک صفحه از ترجمه کتاب متریامدیقای دیوسقوری

کتاب «ابن بیطار» کتاب «الجامع فی الادویه المفردة» است. او در این اثر بیش از ۱۴۰۰ دارو را به صورت الفبایی فهرست کرده است. حداقل ۳۰۰ گیاه از این گیاهان را خود «ابن بیطار» کشف کرده بود. شرح این داروها بسیار دقیق است و نام‌های مترادف، یونانی و حتی اغلب نام‌های مترادف فارسی، بربر و نام‌های محلی اسپانیایی آن‌ها هم در این کتاب آمده است. اثر دیگر «ابن بیطار» کتاب «المغنی فی الادویه المفردة» است که به داروشناسی اختصاص یافته دارد. این کتاب با نفوذترین اثر اسلامی در زمینه داروهای مفردة در داخل و خارج جهان اسلام است و تا سده نوزدهم میلادی مرجعی برای

علم طب را چنان که قدما می‌اندیشیده‌اند با تحقیقات جدید بررسی کرده است، به علاوه، او با تألیف کتاب «ذخیره خوارزمشاهی» یکی از مهم‌ترین آثار پزشکی را به زبان فارسی پدید آورد و در آن بسیاری از اصطلاحات زبان فارسی را که تا آن زمان وجود داشت به کار برد. در سده‌های ششم و هفتم هجری «ابو العباس احمد بن محمد بن مفرج بن ابی الخلیل» معروف به «نباتی» (۶۷۳-۵۶۱ هـ) اندیشمند مسلمان اندلسی روشی علمی را که اندیشمندان مسلمان ابداع کرده بودند، در گیاه‌شناسی و به‌ویژه هنگام کار با گیاهان دارویی به کار گرفت. «نباتی» به حواس آدمی اعتماد نداشت، بلکه به جای

گیاه‌شناسان اروپایی بوده است.

از ابن نفیس تا شاه ارزانی

«ابن نفیس» (در گذشته به سال ۶۸۷ هجری) علاوه بر آن که پزشکی پرکار و از اولیای امور بود، دانش وسیعی را که در موضوع‌های مختلف داشت در تعدادی کتاب گنجانده است. کتاب‌های «المختار من الاغذیه» و «الشامل فی الطب» از جمله این کتاب‌ها هستند، اما اثر بزرگ او «شرح تشریح قانون ابن سینا» است.

«نجیب‌الدین سمرقندی» (در گذشته به سال ۶۱۸ هجری) از عالمان بزرگ پزشکی بود و تألیفات گران‌بهایی از جمله «الاسباب و العلامات» درباره بیماری‌های جزئی و علت و علامت و درمان هر یک از آن‌ها دارد. از کتاب‌های دیگر «نجیب سمرقندی» کتاب «الفرق بین الامراض المشکلة»

است. «نجیب» غیر از این دو کتاب اثری دیگری نیز در پزشکی و داروشناسی دارد، مانند «اصول ترکیب الادویه»، «الادویه المفردة»، «قوانین ترکیب الادویة القلیبیة»، «مداواة و جمع المفصل»، «مقالة فی کیفیت ترکیب طبقات العین»، «الاغذیة و الاشریة الاصحاء»، «اغذیة المرضی»، «الصناعة» و «غایة الاغراض فی معالجه الامراض».

«علی انصاری» معروف به «حاجی زین العطار». کتاب مشهور خود را با عنوان «اختیارات بدیعی» به زبان فارسی تألیف کرد.

«محمدبن یوسف هروی» در سال ۹۳۸ ق کتاب «بحرالجمهر» را در داروشناسی تألیف کرد. او در این کتاب نام داروها و اصطلاحات پزشکی را به ترتیب الفبایی آورده است.

«یوسفی هروی» (در گذشته به سال ۹۵۰ هجری) کتاب‌هایی از جمله «علاج الامراض»، «جامع الفوائد»، «ریاض الادویة»، «دلائل البول»، «دلائل النبض» را تألیف کرد.

«حکیم شفایی» (در گذشته به سال ۹۶۳ هجری) نیز چند کتاب در پزشکی و داروشناسی داشت و از آن جمله کتابی با عنوان «طب شفایی» یا «قرابادین شفاهی».

«عماد طبیب» (در گذشته به سال ۹۸۴ ق کتاب «المرکبات الشاهیة» و نیز «رسالة مفرح

یاقوتی» را به زبان فارسی نوشت.

«حکیم محمد هاشم عقیلی شیرازی» از شیراز به هندوستان مهاجرت کرد و طب سنتی ایرانی را در آنجا رواج داد. از تألیفات او «آثارالباقیه» در طب و ترکیبات ادویه، «التحفة العلویة»، «جامع الجوامع»، «شرح بر موجز قانون» را می‌توان نام برد. «نورالدین شیرازی» کتاب «علاجات داراشکوهی» و «شاه ارزانی» کتاب‌های «طب الاکبر»، «میزان الطب» را در سه مقاله در کلیات و داروهای مفردة و مرکب، بیماری‌ها و درمان آن‌ها نوشته است.

در خارج از مرزهای کشورهای اسلامی

یکی از اولین هدف‌های داروسازان آن بود که کارشان را از لحاظ

تخصصی طوری سازمان بدهند که برای داروخانه‌ها و کارکنان بیمارستان‌ها حداکثر کارایی را داشته باشد. آنان داروها را به ترتیب الفبایی در جدول‌هایی مرتب می‌کردند تا دستیابی به آن‌ها و کاربرد سریع آن‌ها آسان باشد؛ یعنی در واقع دایرة المعارف‌های پزشکی کاملی درباره طب تخصصی.

بیشتر این رساله‌ها با همه اطلاعات حیاتی موجود در آن‌ها به اروپا رسید و بر داروشناسان قرن سیزدهم میلادی اروپا مانند «جوہانس سنت آماند»^۳ و «پیترودابانو»^۴ که در سال‌های ۱۳۰۶ تا ۱۳۱۶ میلادی در «پادوا»^۵ ایتالیا استاد بود، اثر گذاشتند. از جمله کارهایی که به اروپا رسید، کتاب‌های «ابن الوافد» بود که بیش از پنجاه بار به زبان لاتینی به چاپ رسید. کتاب اصلی او «الادویة المفردة» بود که پانصد صفحه داشت و مؤلف برای تألیف آن بیست و پنج سال کار صرف کرد. ترجمه لاتینی آن فقط بخشی از کل کتاب است.

یکی از پزشکان اهل فلورانس به نام «لودویکو دل پوزو توسکانلی»^۶ که در دانشکده پزشکی فلورانس کار می‌کرد، ویراست کتاب ترکیبات دارویی لندن را در قرن هفدهم تولید کرد. در این کتاب فهرستی از داروهای گیاهی ساده و ترکیبی، مواد معدنی برای استفاده‌های خارجی و داخلی، روغن‌ها و قرص‌ها آمده است که همه از

یکی از مراکز علمی‌ای که در رشد و شکوفایی علم پزشکی و داروسازی پس از اسلام بسیار تأثیرگذار بود، دانشگاه گندی‌شاپور بود. پزشکان خاندان بختیشوع از این دانشگاه به دربار خلفای بغداد مهاجرت کردند و به ترجمه علوم و معارف از دیگر فرهنگ‌ها به عربی پرداختند

«نباتی» به حواس آدمی اعتماد نداشت، بلکه به جای آن به کار بست فن کوشش و خطا باور داشت و برای آزمون تأثیر گیاهان دارویی از روش‌های تجربی و تحقیقات علمی استفاده می‌کرد. کاربست این روش‌ها موجب ترک باورهای خرافی در مورد گیاهان دارویی شد

مسلمانان گرفته شده‌اند.

بی‌نوشت

1. Pen Ts'aoching
2. Shennong
3. Johannesoft. Amand
4. Pietro d'Abbono
5. Padua
6. Ludovicodal Pozzo Toscanelli
7. Martin Levey
8. Salerno
9. Sir Thomas Elyot

«هارتین لوی»^۷، تاریخ‌دان آمریکایی به تازگی داروسازی مسلمانان را احیا کرده است. او پیش از مرگ که در سال ۱۹۷۷ روی داد، متون عربی را ترجمه کرد و فهرست‌های بزرگی را از روش‌های درمانی دارویی، کتاب‌های سم‌شناسی، ترکیبات دارویی و توصیف‌هایی از کاربردهای آن‌ها و داروهای مشابه (برای مواردی که به هر علت نمی‌توان از داروهای اصلی استفاده کرد) کشف کرد. او اطلاعاتی دربارهٔ داروهای ترکیبی، قرص‌ها، پاستیل‌ها، پودرها، شربت‌ها، روغن‌ها، لوسیون‌ها و خمیردندان‌ها به‌دست آورد. این اطلاعات همه بار دیگر به یاد می‌آورند که مردم هزار سال پیش چندان در رنج نبودند، بلکه از انواعی از داروها و حاصل تحقیقات استفاده می‌کردند.

در جاهای دیگر اروپای قرون وسطی کتاب‌هایی که دربارهٔ گیاهان

دارویی باشند، کمیاب بودند و فقط در بین گروه‌های کوچکی از متفکران رواج داشتند. تا پایان قرن پانزدهم بسیاری از اروپاییان ترجمه‌های لاتینی کتاب‌های یونانی را از عربی ترجمه شده بودند، می‌خواندند. بین سال‌های ۱۵۰۰ و ۱۶۰۰ در حدود هفتاد و هشت نوع از کتاب دیوسکوریدس اندیشمند یونانی موجود بود. موفقیت اندیشمندان اروپایی با آنچه از گیاه‌شناسان مسلمان و از دیوسکوروس وام گرفته بودند، اندازه‌گیری می‌شد؛ اما کار بخوبی

پیش نمی‌رفت. در آن هنگام مدرسهٔ بزرگ سالرنو^۸ به علت ناتوانایی در درک زبان‌های لاتینی، یونانی و عربی در سرآشپزی بود؛ متون یونانی را به‌طور کامل درک نمی‌کردند، چون در بسیاری اوقات ترجمه‌ها دست دوم بودند.

گیاه‌شناسان اروپایی گرفتار جهل، درک غلط و شکاف‌های حاصل از ترجمه‌های اولیهٔ بد از زبان یونانی و نیز گرفتار عدم توانایی شناسایی درست گیاهان بودند، چون کتاب‌ها به لهجه‌های محلی توصیف شده بودند. همهٔ این‌ها باعث شد «سر توماس الیوت»^۹ اندیشمند قرن شانزدهم به خوانندگان خود بگوید که هیچ آگاهی از گذشتگان ندارد، چون آنان «حتی فایدهٔ مختصری برای سلامت من ندارند».

شکی نیست که اندیشمندان مسلمان در تاریخ زیست‌شناسی نقش‌های مهم به عهده داشته‌اند. آنان با حفظ میراث علمی پیشینیان به تکمیل و غنای آن پرداختند، با مشاهدهٔ دقیق گیاهان و جانوران به پیشرفت کشاورزی کمک کردند و پیش‌تئوری‌های جالبی و اندیشمندان‌های وضع کردند. دانش آنان به آرامی به اروپا سرایت کرد، بستر رنسانس را به وجود آورد و طی سده‌های متوالی زمینه‌های فکری اندیشمندان اروپایی را به وجود آورد.

منابع

- بیرونی، ابوریحان؛ الصیدنه فی الطب؛ (مترجم: باقر مظفرزاده)؛ فرهنگستان زبان و ادب فارسی - تهران؛ چاپ اول، ۱۳۸۳
- ابن ابی اصیبعه، عیون الانباء فی طبقات الاطباء، شرح و تحقیق از نزاررضا، بیروت، منشورات دارالمکتبه الحیاه.

- ابن سینا، قانون در طب، کتاب پنجم، ترجمه عبدالرحمان شرفکندی، سروش، ۱۳۶۷.
- ابن ندیم، الفهرست، ترجمه محمدرضا تجدد، انتشارات اساطیر با همکاری مرکز بین‌المللی گفت و گوی تمدن‌ها، ۱۳۸۱.

- الحسینی، پروفیسور سلیم؛ میراث مسلمانان در جهان ما؛ انتشارات طلایی؛ ۱۳۹۱.
- الگود، سیریل، تاریخ پزشکی ایران، ترجمه محسن جاویدان، شرکت بنی اقبال و شرکا، ۱۳۵۲.

- بوآلو، ژ. کارنامه بیرونی، ترجمه پرویز ذکایی، تهران، وزارت فرهنگ و هنر، ۱۳۵۲.
- جشن‌نامه ابن سینا، انتشارات انجمن آثار ملی، ج ۲، ۱۳۴۴.

- خوارزمی، ابوعبدالله محمدبن احمد کاتب، مفاتیح‌العلوم، ترجمه حسین خدیوچم، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۲.
- دایرة‌المعارف فارسی، انتشارات فرانکلین، ج ۲، ۱۳۵۶.

- رازی، ابوبکر محمدبن زکریا، الحاوی، ترجمه سید محمود طباطبایی، تهران، انتشارات جهان کتاب، ج ۲، ۱۳۸۰.
- رامپوری، غیاث‌الدین محمد بن جلال‌الدین بن شرف‌الدین، غیاث‌اللغات، به کوشش منصور ثروت، تهران، امیرکبیر، ۱۳۷۵.

- زندگینامهٔ دانشمندان اسلامی، انتشارات علمی و فرهنگی، ج ۱، ۱۳۶۵.
- سرمدی، محمدتقی، پژوهشی در تاریخ پزشکی و درمان جهان، انتشارات سرمدی، ج ۱، ۱۳۷۷.

- سزگین، فؤاد، تاریخ نگارش‌های عربی، ترجمه و تدوین از مؤسسه نشر فهرستگان، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ج ۳، ۱۳۸۰.
- صفا، ذبیح‌الله، تاریخ ادبیات در ایران، تهران، انتشارات فردوس.

- قفطی، تاریخ‌الحکماء، به کوشش بهین دارابی، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۴۷.
- معین، محمد، فرهنگ فارسی، مؤسسه انتشارات امیرکبیر، ج ۵، چاپ چهارم، ۱۳۶۰.

- نجم‌آبادی، محمود، کتابنامه طب سنتی ایران، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی، ۱۳۷۴.
- <http://iup.ac.ir/index.aspx?pid=297&productID=335>
- <http://www.cgie.org.ir/shavad.asp?id=123&avaid=614>
- <http://www.elib.hbi.ir/>

«زهرای» در تهیهٔ دارو از طرق مخلوط و تقطیر پیشرو بود و لذا توانست ترکیبات جدیدی از داروها را ابداع کند. او نخستین جراحی بود که با زه روده زخم‌های جراحی‌ها را بخیه می‌زد. زهرای از این نیز گام فراتر گذاشت و داروها را در قطعاتی از روده می‌ریخت تا برای بلعیده شدن مناسب باشند. بدین ترتیب او مخترع کپسول‌های دارویی نیز بود